

Trautmann László:

A kisember geneziséhez

Scarlett O'Hara megindító története a mai napig világsiker. Magunkra ismerünk boldogságkeresésében és vég nélküli boldogtalanságában. Abban, ahogy a biztonságot akarja és abban, ahogy ezt mindig elveszíti. A könyv sikerére természetesen sokféle magyarázat adható, tömeglélektani és esztétikai egyaránt. Mi egy közgazdasági, illetve egy politikai gazdaságtani magyarázatot keresünk. Úgy gondoljuk: napjaink és a regény születése - a harmincas évek - között eltelt időszakra ugyanazon politikai-gazdasági szerkezet jellemző. Csakhogy ami akkor keletkezett, annak most vége van. Ezt a korszakot jóléti államnak fogjuk nevezni. Célunk, hogy megmutassuk: a regény a New Deal széles értelemben vett propagálása és ezzel együtt a fasizmus és a sztálinizmus elutasítása. A propagálás mellett azonban világosan megjelenik a regényben az az ellentmondás, amelyik elvezet a jóléti állam felbomlásához - és ettől válik a regény klasszikussá.

1. Boldogulás és boldogság

Scarlett boldogtalanságának fő oka a pénz és a kultúráltság állandó ellentmondásba kerülése. Scarlett egyszerre akarja a pénzt (Rhett Butlert) és a szellemet (Ashley Wilkest) márpedig ezt egy személyben nem lehet megtalálni, ő pedig végképp alkalmatlan a kettő szintézisére. Ehelyett csak az állandó ingadozás jut neki osztályrészül, hol Ashleyhez, hol Rhetthez húz a szíve, és persze a végén mind a kettőt elveszíti.

Rhett a sötétséget, a pénz hatalmát képviseli a regényben, amikor a pénzszerzéshez lopni, csalni, hazudni kell. Ezzel szemben Ashley a művelt, felvilágosult déli "arisztokratát", aki azonban egész életében rá van szorulva az előbbi támogatására. Nem arról van szó, hogy Rhett ne lenne művelt. Kiderül, hogy ugyanolyan jól ismeri a művészeteket, mint vetélytársa. Azonban nem eszerint él, ezt sallangnak tekinti és megveti. (Leszámítva

néhány gyenge pillanatot, amikor erőt vesz rajta a szentimentalizmus.) Ashley azonban állandóan becsületes akar maradni, a kultúra számára élelcél. Leszámítva azokat a perceket, amikor meginog Scarlett tekintetében. Nem egyszerű ellentmondásról van szó, nem jóról és rosszról a maga egyszerűségében, hanem mind a két férfi terhelve van a másik tulajdonságával is.

Ráadásul mind a kettő nem önmagában létezik, hanem egy közösség vezéregyéniségei. Rhett az újgazdagoké, Ashley a Klux-Klux-Kláné, belső fejlődésük egyben ezeknek a közösségeknek a változása. A közösség szerveződési módja pedig belső egyéniségüknek is megfelel. Rhett számára csak a pénzközösség létezik, pénzért minden megszerezhető, a szerelem (gondoljunk csak Belle Watlingra) éppúgy, mint a politika (republikánusok és demokraták harca). Ebből nem a fősვნისგ következik, mert nem a pénz uralkodik rajta, hanem ő a pénzen. Mindig tudja, hogyan lehet pénzt szerezni és főleg hogyan lehet másokat mozgatni a pénzszerzés által. Így éppen fordított a helyzet - azáltal tud uralkodni, hogy másokat a pénz rabjaivá tesz. Számára a hatalom a fontos, ehhez csak eszköz a pénz. Emiatt nem lehet azt mondani, hogy kiskapitalista lenne, inkább ő az aki terjeszti ezt és emiatt fölötté is áll. Hatalma ebből a kapitalizmusból fakad és addig tart, amíg ez a kapitalizmus.

Ez a hatalomgyakorlás természetesen nagyon veszélyes, hiszen ez a forma a vágyak korlátlan kielégítésén alapul, ha valamim nincs, akkor meg kell szereznem. Szó nincs itt arról, hogy a megszerzés módja a csere, azaz a másik magántulajdonának tiszteletben tartása. Hiszen a bűn az üzlet egyik módja. Nem törvénytisztelőnek kell lenni, hanem erősnek, hiszen mindig az erő mellett van a törvény. Ez az erő azonban nem a pénz, hanem a hatalom ereje és ha pillanatnyilag nem a pénz, hanem a politika vagy a fizikai erő adja a hatalmat, akkor Rhett Butler habozás nélkül odadobja összes vagyonát. Mitől függ, hogy a hatalom mely módját kell gyakorolni? Nyilván a hatalomgyakorlás tárgyától, azaz az adott közösség fölötti uralkodás formájától. Pittypat nénin és az idős arisztokrata hölgyeken ruhákkal, ajándékokkal lehet uralkodni, végeredményben pénzzel, az idős déli arisztokratákon a szűken vett politikai eszközökkel és Scarlett fölött a fizikai erővel is. Mindig mindenki az a vágyat kell megkeresnie, amelynek kielégítését

önmaga nem tudja megtenni, amivel Rhett magához tudja láncolni. A hatalomgyakorlást tehát a közösség összetartozásának módja határozza meg és végül is ez a törvény funkciója is. Rhett ereje abból fakad, hogy mindig ő akarja összetartani a közösséget és a törvény ezért is áll mindig mellé, csak hogy úgy akarja összetartani ezt, hogy a közösség tagjai csak rajta keresztül létezzenek. Önmaga válik a közösség lényegévé. Ez azonban nem misztikus kapcsolat, hanem azon alapul, hogy olyan vágyakat kell kelteni az emberekben, amelynek kielégítése hosszú távon megoldhatatlan Rhett nélkül. Ez a ruha, a divat funkciója, ez a politikai hatalomhoz való görcsös ragaszkodás vagy az ivás lényege. Így mindenki Rhett Butler rabszolgájává válik. Mondhatnánk, hogy ez a személyi kultusz mechanizmusa és a közgazdaságtan definíciójaként ismert szűkös erőforrásokkal való racionális gazdálkodás lényege. Ez utóbbi, ami 1935-ben születik, abból a feltevésből indul ki, hogy az emberi vágyak korlátlanok. Rhett azt mutatja meg, hogyan lehet ezeket korlátlanokká tenni.

Jellemének azonban van egy idegen testje, hiszen maradtak olyan szentimentális vonásai, amelyek időnként felülkerekednek benne. A vesztes déliek mellé áll, mélységesen tiszteli Melaniet és főként rajongásig szereti lányát, Bonnie-t. Mindezek miatt nem tekinthetjük Mephistónak. A közösség lényege ugyanis nem önmaga fenntartása, hanem a gondoskodás valakiről vagy valamiről. A közösséget azért kell összetartani, koncentrálni, hogy fennmaradjon a családja, vagy a déliek tartása. Nem ő a fontos, de nem is az alárendeltek, hanem egy efölötti intézmény, vagy személy. Erre nem vonatkozik a törvény, hiszen lányának mindent szabad, az elkényeztetés nem ismer határokat. Ha már a sztálinizmust hoztuk illusztrálásként, akkor a nagy Szovjetunió fenntartása, illetve a fasizmus esetében az árja faj védelme ugyanolyan cél. A személyi kultusz, vagy a vezérelv azt is jelenti, hogy a hierarchiában mindig van egy olyan szint, ami senki számára nem elérhető. Nem az a hiba, hogy ez a hierarchia létezik, hanem hogy misztifikálva van. A földtulajdon védelme, a rajta élők közössége nem elvont probléma, hanem mindig az aktuális emberi élet feltételeinek biztosítása. Ezt teljesen félreérti Rhett Butler és az egyént szolgáló módon alárendeli a közösségnek. Emiatt kell eltűnnie Scarlett életéből még akkor is, ha ez veszteséget jelent Scarlett számára is.

Mindezek a motívumok visszatérnek a jóléti állam egész időszakában és ma Rhet Butler reinkarnációja Jockey Ewing. A leglényegesebb különbség azonban kettőjük között, hogy míg Rhet egyszerűen eltűnik, anélkül, hogy hatalmát Scarletten belül megszüntetné, azaz Scarlettet ténylegesen megszabadítaná rabszolgaságától, addig Jockey fokozatosan veszíti el hatalmát és ezzel mindenki más számára is lehetővé teszi a szabadságot. Ez pedig a jóléti állam végét jelzi a nyolcvanas években.

Az ellentétes személy Ashley Wilkes. Bátran lehetne állítani, hogy ő az emberi közösség megteremtője, amikor tényleg a közös gondolkodás integrálja az egyéneket. Ő sem a hierarchiát kérdőjelezi meg, hanem ennek a hierarchiának racionális alapot szeretne adni. Ez az alap pedig a közösség fennmaradásáért folytatott gondolkodásban mutatkozó hierarchia. Az, aki a világosabban látja a célt, aki jobban meg tudja határozni a közösség egészének lépéseit és ezt jobban el tudja magyarázni mások számára, az legyen a vezető. Ez mindig politikai kérdés, aminek megoldásához azonban a kultúráltság segít és ez az életfilozófia lényegében a politikai liberalizmus. Mindenki számára szimpatikus álláspont ez, a kérdés csak az, hogy miért kell mégis Scarlettnak és közvetve Rhetnek állandóan gondoskodnia Ashleyről, miért igényli a politikai liberalizmus a gazdaságit még ha a felszínen soha nem vallja be ezt az összetartozást?

Elméletileg a politikai liberalizmusnak mindig a gazdasági fölött kell állnia, szabályoznia kell a megélhetés módját, magyarul a piacot ahhoz, hogy mindenki számára megteremtődjen a gondolkodás lehetősége. Önmagában a pénz logikája ugyanis azt a rabszolgaságot teremti meg, amit korábban már elemeztünk. Csakhogy a pénz hatalmának korlátozása nem azt jelenti a politikai liberalizmus értelmében sem, hogy mindenki azt gondolhat, amit akar (szélsőséges értelemben a világ elpusztításáról is - ez Raszkolnyikov problémája), hanem a közösség fennmaradása kell hogy a gondolkodás tárgya legyen. Ezt a pénzközösség biztosítja, hiszen csak az tud megmaradni, aki el tud adni, olyan árut állít elő, amire mindenkinek szüksége van. A politikai liberalizmusnak azonban erre nincs megfelelő mechanizmusa, legfeljebb a konzervativizmusból kölcsönzött hagyomány fogalom, amelynek azonban nem tudja megadni gazdasági alapját. Gondoljunk csak arra, hogy éppen a New Deal hivatkozott az alapító atyákra, az

eredeti szerződésre, a déli hagyományra, de ezzel sem tudja elmagyarázni a középnyugatnak a traktor szükségességét és a westernhagyomány tagadását - ahogy ezt Steinbeck és a Hatosfogát kiválóan ábrázolta.

Természetesen van ilyen mechanizmus, de ez nem a politikai liberalizmusból származik, hanem a kommunista elméletből. Leninnek az öntudat és később a párt kategóriája erre szolgál, ebben a korszakban pedig Gramsci az, aki ennek a pártfogalomnak a továbbfejlesztésével végigviszi gazdasági és politikai liberalizmus szintézisét. Éppen ezért nem véletlen, hogy Gramscit Sztálin nyomására börtönzik be Olaszországban. Érthető módon az USA nem vállalhatja föl ezt a pártkategóriát, hiszen a gyakorlatban ez a párt egybeesést jelentene a szovjet párttal, amit pedig tagad.

Így a politikai liberalizmus valójában csak korigálja a gazdasági liberalizmust, a folyamatok után halad. Más oldalról: először megengedik a bűnözést, később elfogják a bűnöst. Nem a megelőzésre kerül a hangsúly, hanem a bűnüldözésre, pedig a kriminalisták számára mindig is világos volt, hogy a bűn kialakulásának feltételeit kell megszüntetni. Ha nem ezt tesszük, akkor csak képmutatóak vagyunk - mint ahogy a jóléti állam az is. Emiatt lendül fel a maffia a harmincas években, hogy aztán befolyását megőrizze a mai napig. A könyvbeli példával élve, Ashley képtelen arra, hogy elmenjen New Yorkba, szereti Scarlettet, de csak büntudatot érez emiatt és ezt nem is tudja tisztázni Melanievel. Világos azonban, hogy Rhettel szemben neki van jövője, hiszen ott marad Scarlett mellett és Scarlett őt fogja támogatni. Ezek alapján az is világos, hogy miből fakad a két férfi ellentéte: Ashley azt tagadja, ami Rhett számára a legfontosabb, a szinte vallásos hitet valaminek a gondozására. Ennél sokkal racionálisabb az ő közösség-szervezési modellje, de erőtlenebb is.

A regény igazi hőse persze Scarlett és a két férfi csak illusztráció Scarlett belső fejlődéséhez. Az eddigiekből kiderült, hogy Scarlett az, aki közvetít a két szembenálló fél között. Ez a közvetítés nem ideológiai szintézist jelent, bármennyire szeretne, nem tud a közösség vezéralakjává válni. Inkább azt jelenti, hogy hol a gazdasági, hol a politikai liberalizmus oldalára áll. Pontosabban megéri, hogy a közösség fennmaradása a cél, de

ez nem valamilyen elvont formát jelent (mondhatnánk: nem föld anyácska), hanem egy meghatározott ültetvényt - Tarát, illetve ezen az ültetvényen élők közösségét. Azzal hajlandó együttműködni, aki ezt a célt magáévá teszi, aki nem, azzal szemben bármilyen eszköz megengedett. Emiatt képes arra is, hogy saját testvérét is kijátssza Tara megmaradása érdekében. A közösség határain belül képes tolerálni a másként gondolkodást, sőt mélységesen tiszteli Ashleyt, de nem tudja megérteni ezt a fajta közösség-szervezést. Vonzza Rhett következetessége, de nem képes elfogadni ennek parttalanságát és önzését. Scarlett számára csak világosan megfogalmazott célok léteznek, ahol a világosság a konkrét kézzelfoghatóságot, azaz az anyagi célokat jelenti. Csak ezeken belül képes mozogni. Mindebből az is következik, hogy a célok nem önmagukból fakadnak, hanem egy külső hatalomnak kell kitűznie ezeket. Ez lehet Rhett - vagy Ashley jellegű, ebből a szempontból mindegy. Pontosabban Scarlett nem értelmi, hanem érzelmi alapon választ a kettő között. Mondhatnánk azt is, hogy nem tudja, csak teszi. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a célok csak általa léteznek, ha ő nem lenne, akkor az egész rendszer értelmét vesztené. Ő az, aki a közösség igazi összetartója, csak éppen a közösség maga jelenik meg esetlegesnek Scarlett számára.

Ez a kisember, illetve a kis földtulajdonos igazi genezise és nagy korszakának kezdete. Ő az integráló elem látszólag a rendszerben és úgy tűnik, hogy minden érte és őáltala létezik. Ez a kisember alkotja a fogyasztói társadalom és a jóléti állam alapját, aki foglalkörömmel védi jogait az állammal szemben, és aki az anyagi fogyasztást a legmagasabb szintre fejleszti. Mind a két elem ennek a két modellnek - Rhettnek és Ashleynek - a szintézisét jelenti. A jóléti állam célja az állampolgárok anyagi biztonsága, tehát az államnak kell szavatolnia - ennyiben Ashley -, de az anyagi biztonságot, ennyiben Rhett. Az állampolgári jogok köre természetesen állandó mozgásban van, ennek határait nem lehet kitűzni, hiszen ez felvetné az ember lényegének meghatározását, ami anyagi és szellemi szféra viszonyát feszegetné - azaz Rhett és Ashley konfliktusát. A fogyasztói társadalom modellje kulturális ugrást is jelent, hiszen ezzel megszűnik az éhség, a mindennapi lét fenyegetettsége és tér nyílik a választásra, az egyéniség kibontakozására. Ugyanakkor ez csak az anyagi szférára szűkül, az egyéniség kialakításához szükséges kulturális háttér nem képes a jóléti állam biztosítani, és emiatt lesznek az emberek

manipulálhatóak. Nem kell túl sokat bizonyítani, hogy a kisember meghatározó szerepe nem a Nyugat privilégiuma. Nálunk, illetve a szocialista táborban ugyanezt a szerepet töltötte be, természetesen sokkal alacsonyabb szinten.

A kisember hatalma gyakorlat és elmélet ellentmondásán alapul. Rhet Butlerben megvan gyakorlat és elmélet egysége azzal, hogy elpusztít mindenkit és mindent, aki nem hajlandó elfogadni az ő hatalmát - ez a faszizmus ideológiája. Ashleyben úgyszintén, csakhogy ő nem képes élni ebben az egységben, önmagát pusztítja el. Scarlett az, aki nem következetes, a gyakorlatban elfogadja mind a két álláspontot és pusztán érzelmileg fogja fel a problémákat. Emiatt képes elnyomni Ashleyt is időlegesen, kultúrátlanságával a kultúra fölé emelkedni éppen a fennmaradás érdekében. Nyilvánvaló, hatalma addig tart, amíg nem sikerül olyan közösségszerveződési modellt találni, ahol elmélet és gyakorlat összhangba kerül. Ennek a modellnek a kialakítása 1972-től, a neokonzervatív forradalom elejétől kezdődik el, amikor is elkezdődik például az amerikai reálpolitika felszámolása és a gyáripár megszüntetése. Azt persze még távolról sem lehet állítani, hogy ez a folyamat végetért, mindenesetre talán képesek leszünk nagy emberekké válni.

2. Közösség és üzlet

Mi is a sztori lényege közgazdasági szempontból? Az idillikus ültetvényes gazdálkodás egy elmaradott, rabszolgatartó formán nyugszik. Ennek lényege nem a bérrabszolgaság explicit formája, hanem egy sajátos együttműködés úr és szolga között. Az úr gondoskodik a szolgákról, azok pedig gondoskodnak az úrról - a maguk szerény eszközeivel. A rabszolgaság másodlagos elem, a lényeg egy természetes hierarchia, aminek az igazságtartalmát nehéz lenne vitatni, hiszen a vezetés képességét és az ezzel kapcsolatos ismereteket valóban a fehérek birtokolják. Ez a vezetés pedig a földhöz kapcsolódik, nem általában vett hierarchiáról van szó ebben az idillben, hanem a közvetlen megélhetés biztosításához szükséges hierarchiáról - a földeken azt termelik, amivel jóllaknak. Föld - gondoskodás és rabszolgaság így kapcsolódik össze nem túl hatékony módon. Ezt rúgják föl az északiak, fogadatlan prókátorként felszabadítják a négereket. Délre erőltetik a gyárrendszert, felborítják a hierarchiát, arra kényszerítik a déli arisztokratákat (sic!), hogy iparúzásba fogjanak, azaz elszakítják őket a földtől, természetes létalapjuktól. A megélhetéshez lopni, csalni, hazudni kell, mert csak így lehet a hierarchiát és a megélhetést újra biztosítani. Ez azonban aláássa a vezetőt magát is, hiszen hol van a bűn határa? A beosztottat éppúgy ki lehet játszani, mint a testvérünket. Természetesen lehet magunkat hitegetni azzal, hogy célunk a családról való gondoskodás, de a gondoskodás célja éppúgy kiszolgáltatottá válik, mint a bűn alanya. Hiszen ha Scarlett a családjáról akar gondoskodni, akkor nem a legmélyebb erkölcstelenség elvenni testvérétől annak szerelmét? Ezt a konfliktust Scarlett csak úgy tudja feloldani, ha hazudik saját magának, illetve nem egyszerűen a szűkebben vett családjáért dolgozik, hanem a közösség mindenkori alapjáért, Taráért. Az amerikai művészeteket alapvetően az különbözteti meg az európaiaktól, hogy az előbbi esetben mindig megtalálható az a közvetlen ágazati, illetve gazdaságszerkezeti összefüggés, ami az európaiaknál inkább csak sejthető. Ez persze nem véletlen, hanem az arisztokrácia hiányával magyarázható. Minden társadalom számára ugyanis létkérdés, hogy legyen egy olyan társadalmi csoport, amelynek feladata a társadalom összefogása, a különböző konfliktusok rendezése. Ez nem egyszerűen a parlamentáris demokrácia mechanizmusa, hiszen a képviselők rotációja, a váltógazdálkodás állandó instabilitást visz a rendszerbe -

ezt az intézményekbe vetett bizalommal szokták szembeállítani. Nem Bill Clintonban bíznak az amerikai állampolgárok, hanem az elnökben. Csakhogy ezeket az intézményeket karban kell tartani, mindig hozzá kell igazítani az aktuális politikai változásokhoz. Mondható, hogy ez az elnök dolga, de a választható személy a forradalmiságot képviseli, a változást az intézménnyel szemben. Clinton azért nyert, mert más, mint Bush. A feladat itt éppen az, hogy Clintont kell hozzáigazítani az elnöki poszthoz. Ez az intézmény nem misztikum, hanem egy jól működő bürokratikus apparátus, amelyik ezt a stabilitást fenntartja. Az intézménybe vetett hit tehát maga is személyfüggő, csak éppen ezek a személyek kevésbé látványosan vesznek részt a politikai küzdelmekben - éppen azért, mert funkciójuk a közép megtalálása. Ezt Nagy-Britanniában pontosan értik és ez az oka a kétkamarás parlamentnek és a királyság intézményének.

Európában tehát a közösség fennmaradásáról való gondolkodás feladata az arisztokráciáé (milyen jellemző, hogy nálunk ez az arisztokrácia a jövőt mindig is birodalmi keretekben gondolta el), mit lehet tenni azonban egy olyan országban, ahol hiányzik ez az osztály. A fenti okfejtésből következik, hogy ezen réteg nélkül nincs társadalom, ugyanakkor hiányzik az örökletesség. Emiatt az amerikaiak be is vallják, hogy náluk a pénzarisztokrácia uralkodik, ami nem úgy értendő, hogy az arisztokrácia kereskedik, mint Angliában, hanem úgy, hogy a gazdagok arisztokrata módjára viselkednek. Persze a gazdagság mulékony dolog lehet, ma sok van, holnap kevés, minden az üzletmenettől függ. Ez pedig épp az ellentéte az arisztokráciának. Ezt az ellentmondást úgy lehet feloldani, ha egy olyan politikai szerkezetet tételezünk fel, amelyikben minden feltörekvő erő lényege a politikai küzdelemben való részvétel, ebben a bürokráciában való megjelenés. Mindenki arisztokrata lehet, csak pénzt, lehetőleg sok pénzt kell szereznie. De a pénz lényege itt nem a fogyasztás, illetve csak annyiban, amennyiben ez maga is az arisztokráciához tartozik, hanem a politikai hatalomban való részvétel. Nem feltétlenül szenátornak vagy elnöknek kell lenni, hanem arra kell törekedni, hogy gondolatai megjelenjenek a politikai közéletben is és ez maga a siker. Természetesen a gondolkodás alapja az üzleti siker, az adott ágazat helyes működtetése és a politikai vélekedés arra irányul, hogy ez az ágazat stabil maradjon. Mivelhogy azonban ez politikailag

megfogalmazódó vélemény és nem egyszerűen marketingmunka, ezért az ágazat szerepét a maga totalitásában kell megfogalmazni. Az nem politikai álláspont, ha például minden támogatást el akar vonni egy adott ágazat a többitől. Ha ez így lenne, akkor ténylegesen a kiskapitalizmust kapnánk vissza. Egy jó lobby azt tudja elmagyarázni az elnök vagy a szenátorok számára, hogy ha ez az ágazat támogatást kap, akkor ez miért jó a többi ágazat, illetve az Egyesült Államok egésze számára. Azaz a lobbyban meg kell fogalmazni, tudatosítani kell a láthatatlan kéz működését és ez már önmagában túlmutat a kapitalizmuson. Az ágazatok között persze dönteni kell és ez az elnök felelőssége, azonban az alternatívákat ez az intézményrendszer szolgáltatja, ezt még a legforradalmibb elnök is elfogadja. Ez ettől még lehet korrupció és tiszta rendszer egyaránt, a lényeg, hogy a politika eleve a gazdaságtól terhelt és fordítva. A gyakorlatban soha senki nem vállalja fel gazdaság és politika szétválasztását az USA-ban, legfeljebb elméletben, ami azonban általában valamely frakció törekvése a politikai kártyák újraosztására.